

Kóstolni a szép-tudományba

Kóstolni a szép-tudományba

Tanulmányok
a Fiatal Művészettörténészek
IV. Konferenciájának
előadásaiból

KÓSTOLNI A SZÉP-TUDOMÁNYBA

*Tanulmányok
a Fiatal Művészettörténészek
IV. Konferenciájának
előadásaiból*

Kóstolni a szép-tudományba

Tanulmányok a Fiatal Művészettörténészek IV. konferenciájának előadásáiból

Főszerkesztő: Székely Miklós

Szerkesztők: Dragon Zoltán, Entz Sarolta Réka, Raffay Endre, Szerdahelyi Márk, Tóth Áron

Grafikai terv, tördelés: Papp Gyula

Szöveggondozás: Asztalos Emese

A borítón a berhidai Szent László templom belső kapujának részlete látható. Konceptió: Sidó Anna, fotó: Szerdahelyi Márk.

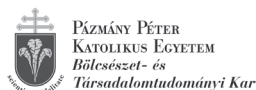
A kötet megjelenését támogatta:

Magyar Tudományos Akadémia

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet

Nemzeti Kulturális Alap

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

© Szerzők

© Szerkesztők

© Fotósok

© Grafikusok

© CentrArt Művészettörténészek Új Műhelye Közhasznú Egyesület

© Fényképek intézményi jogtulajdonosai: Artur Żmijewski; Central Booking Gallery, NYC, USA; Elek István hagyatéka; ZKM | Center for Art and Media Karlsruhe, Németország; Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár, Románia; Fajó János; Foksal Gallery Foundation, Varsó, Lengyelország és Galerie Peter Kilchman, Zurich, Svájc; Forgács Péter; Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ, Fotótár, Műemléki Tervtár; Hargita Megyei Állami Levéltár, Csíkszereda, Románia; Jan de Nys, Aalst, Belgium; Kiel University Library, Kiel, Németország; London, The British Museum / Trustees of the British Museum, Egyesült Királyság; Magyar Építészeti Múzeum, Budapest; Márton Áron Gimnázium gyűjteménye, Csíkszereda, Románia; MTA KIK Kézirattár, Budapest; National Gallery of Art, Washington D.C.; Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilmtár, Budapest; Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest; Róma, Scuola Lante della Rovere; Római Katolikus Gyűjtőlevéltár, Kolozsvár, Románia; Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény; Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest; Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém.

A kiadványban megjelent írások tartalmaért és a képek jogtisztaságáért minden esetben a tanulmány szerzője felelős.

The authors of the essays are responsible for the contents of the texts as well as for obtaining permission to reprint the images included in their essays.

ISBN 978-963-88825-5-4

CentrArt, 2014

CentrArt

Tartalomjegyzék

<i>Előszó</i>	7
ROSTÁS TIBOR	
<i>Graeco opere – görög modorban II.</i>	
<i>A veszprémi „Gizella-kápolna” és a lékai várkápolna 13. századi falképei</i>	9
KOVÁCS GERGELY	
<i>A felvinci református templom italobizánci stílusú falképei</i>	33
KÓNYA ANNA	
<i>Ikonográfiai összefüggések az alcinai templom falképein</i>	45
MEZEI EMESE	
<i>Hétköznapi jelenetek egy késő középkori kályhán¹</i>	61
PÁL EMESE	
<i>Rubens Szamosújváron?</i>	71
PÁSZTOHY JÚLIA	
<i>Pákei Lajos villa- és lakóház-építészete</i>	85
VARGA ORSOLYA	
<i>Lang Adolf Szegeden és Pécsen</i>	97
SALAMON GÁSPÁR	
<i>Tagok és ragok</i>	
<i>Építészet és nyelv kapcsolata Schulek Frigyes terminológiai kísérletezéseiben</i>	113
IMECS-MAGDÓ ESZTER	
<i>Borszékfürdő modernizációja a 20. század elején</i>	125
GÁL ZSÓFIA	
<i>A kolozsvári Arany János utcai bérvillák</i>	143
LADÓ ÁGOTA	
<i>Az Erdélyi Római Katolikus Státus csíkszeredai főgimnáziumának tervezéséről</i>	157
BALDAVÁRI ESZTER	
<i>A német korai Jugendstil hatása Körössy Albert Kálmán építőművészetére</i>	173
ZSOLDOS EMESE	
<i>A pécsi Jókai-ünnepély képi emlékezete</i>	187

F. DÓCZI ERIKA	
<i>A Betonszemle folyóiratról</i>	199
SEBESTYÉN ÁGNES ANNA	
<i>Molnár Farkas és az építészeti szaksajtó mechanizmusai</i> <i>a két világháború közötti Magyarországon</i>	211
JÁSZ BORBÁLA	
<i>Funkcionalizmus és racionalizmus között</i> <i>Adolf Behne elemzése a modern építészet hőskorából</i>	225
DÉNES MIRJAM	
<i>Ki a naiv?</i> <i>A Dallos Marinka kutatás alapvető kérdései</i> <i>a naiv művészet jellemzőinek tükrében</i>	235
BRUNNER ATTILA	
<i>A magyar játéktervezés történetének néhány kérdése</i>	251
SIMON BETTINA	
<i>Egy festménysorozat öndefiníciója.</i> <i>Károlyi Zsigmond Mérték-képei</i>	265
BRADÁK SOMA	
<i>A rendszerváltás performansa.</i> <i>Elek István köztéri akciói 1985 és 1993 között</i>	277
DUDÁS BARBARA	
<i>Globalizálódó művészet lokális problémákkal – avagy mi történt</i> <i>a művészet vége óta?</i>	295
GÁRDONYI LÁSZLÓ	
<i>A képregény metamédiuma</i>	307
KOSINSKY RICHÁRD	
<i>Michael Fried befogadáselmélete</i>	321
JAN ELANTKOWSKI	
<i>Replaying Memory.</i> <i>Holocaust and Video Art in Péter Forgács's "Meanwhile Somewhere...</i> <i>1940-1943" and Artur Żmijewski's "The Game of Tag"</i>	331
Személy- és helymutató	343

Pákei Lajos villa- és lakóház-építészete¹

Pásztóhy Júlia

Pákei Lajos kolozsvári születésű építész sokoldalú munkássága napjainkban sem nyerte el a kutatók arra érdemes figyelmét. Bár az utóbbi években ismét az érdeklődés középpontjába került, átfogó monográfia mai napig nem készült Pákei színes pályájáról. Jelen tanulmány Pákei építészeti munkásságának egyik különleges oldalát igyekszik feltárni: villa- és lakóház-építészetét, mely műfajából adódóan nagyobb teret enged az alkotói fantázia kiteljesedésének, a játékos és kreatív megoldásoknak, ugyanakkor – adott esetben – felszabadít a historizálás kényszerű kötelékéből is.

Fontos megemlítenem, hogy jelen tanulmány nem tér ki Pákei nagyobb, legtöbb esetben főúri, nemesi családoknak tervezett kastélyaira, palotáira. Bár Pákei ezeket legtöbbször szerényen „lakóházként” tűntette fel tervein, úgy gondoltam, hogy azok már pusztán méreteikből adódóan is – reprezentatív szerepükről nem is beszélve – munkásságának más területéhez tartoznak.

A következőkben sor kerül néhány kiemelt villa és családi ház művészettörténeti leírására, az épületeken megjelenő formanyelv inspirációs forrásainak felkutatására, valamint megpróbálok egyfajta tipológia felállításával az építész munkásságának keretein belül, levonni a következtetéseket.

Mivel Pákei munkásságáról általában sem található teljes körű áttekintés egyéb szaktanulmány, így villaépítészetéről sem olvasható összefoglaló munka. Általános irodalomként a *Budapest Neoreneszánsz Építészete* című tanulmánykötet,² illetve a *Polgári lakáskultúra a századfordulón*³ szolgál. Emellett hasznos párhuzamok lelhetők fel a korszakról szóló, a Magyarországon akkoriban feltűnő, új, divatos villanegyedekről, üdülőtelepekről készült tanulmányok és összefoglalók segítségével.⁴

Villa és családi ház a századfordulón

A villaépítészet Európában és az amerikai kontinensen is a 19. században éli fénykorát. A gazdaságilag megerősödő polgárság köreiben Nyugat-Európában már a 18. század végén, 19. század elején divatossá válik az állandó lakhely mellett egy vidéki, nyári rezidencia fenntartása is, amely addig csak a vagyonosabb főnemesség kiváltsága volt. Az épülettípus ideálját az angol *cottage* építészetből meríti, bár ez Anglián kívül inkább

csak szellemiségében, mint formavilágában él tovább, Kelet- és Közép-Európában a különböző régiók gyakran csak a műfajt veszik át, melyet aztán saját hagyományaik, ízlés-világuk szerint szabnak át. A korszak nagy teoretikusa, a brit John Ruskin fogalmazza meg először azokat az új elveket, melyek, ha nem is azonnal, de idővel nagymértékben forradalmasítják az építészetet, a képző- és iparművészeteket.⁵ Ő a középkor eszményét állítja szembe a kor kapitalizmusával, és a kézműves mesterségek megbecsülésére, az anyagok őszinte alkalmazására int. Ruskin követője, az építész William Morris, majd Richard Normann Shaw és az úgynevezett *Queen Anne Revival* irányzat építészeti elveit az *Arts and Crafts* mozgalom foglalja végül össze, melynek kifejlesztett családi ház típusa terjed el később az ideális lakóház mintájaként.⁶

A természet után való vágyakozás, az elszigetelődés, bensőséges kikapcsolódás igénye azonban már jóval a *cottage* építészeti kiteljesedése előtt, a 19. század elején megmutatkozik. Ennek eredményeként születnek a 19. század első felében a kornak megfelelő klasszicista, valamint romantikus villák. E klasszicizáló villák meghatározása nem jár különösebb nehézséggel: a klasszicista építészeti általános jellemzői mondhatók el róluk. A romantikus vagy a romantika szabadságvágya, festői tájeszménye által áthathatott villaépítészeti azonban már nagyobb teret biztosít az épület stílusának kiválasztásánál: a svájci ház, a normann tanya, az angol parasztház jól megfér egymás mellett.

Komárik Dénes Magyarországon a nagyobb városok környékén feltűnő zöldövezeti nyaralók elterjedését az 1840-es évekre datálja, hozzáteszi azonban, hogy a téma feldolgozatlanságának következtében valószínűleg mindez sokkal gyakoribb jelenség volt, ahogyan azt a rendelkezésre álló adataink alapján gondolnánk.⁷

A XIX. századi villaépítészeti megjelenése Magyarországon valóban nem tekinthető átfogóan feldolgozott témának, viszont a monográfiák, tanulmányok alapján leszűrhetünk néhány általánosnak mondható tanulságot. A témában gyakran idézett munka Bartholy Eszter 1979-ben írott szakdolgozata a Budapest környéki villaépítkezésekről,⁸ valamint az utóbbi néhány évben Gábor Eszter Andrassy út és környékének villaépítészeti fókuszáló feldolgozásai nyújthatnak fogódzót a kutatás számára.⁹

A felsorolt szakirodalomból Bartholy Eszter 1979-es szakdolgozatát emelném ki, amely különös figyelmet fordít a tárgyalt korszakban divatos „svájci” típusú villákra, és ez esetünkben igen hasznos lehet. A szerző véleménye szerint a villatípus elterjedése a korban a Monarchia nyugati részeiből, esetleg Dél-Németországból vagy Svájcból, népszerű mintakönyvek, mintalapgyűjtemények közvetítésével kerülhetett Magyarországra.

Budapest környékén a XIX. század közepén feltűnő svájci stílusú villák a lombfűrészelt díszítések mellett szimmetriájukban, tektonikájukban, homlokzatelrendezésükben még őrzik a klasszicizáló villák jellemzőit. A jelenséget Bartholy azzal magyarázza, hogy, egyrészt nem állt a polgárság rendelkezésére más előkép, másrészt pedig az építtető még szorosan kötődtek a nemesi életformához, így nem is volt kérdéses a nemesi építészetből átvett sémákhoz való igazodás. A korai romantikus svájci villák azonban – bár sok részletet átvésznak a klasszicista villáktól – lassan egy másik szemlélettől áthatva eltérő jegyeket kezdenek mutatni. A homlokzaton faragott, áttört fa frízek tűnnek fel, a klasszicista timpanon pedig egy meredekebb hajlásszögű, deszkázott oromzattá alakul, amint azt a szerző összegzi: „A klasszicista építészeti reprezentatív portikusza kedélyes, fedett pihenőtérre domesztikálódott”.¹⁰

Az 1860-as évek második felétől a historizmus megjelenése egy következő fordulatot hoz, ekkor nyer teret az a törekvés, mely igyekszik közvetlenebbül igazodni a forráshoz, amely a gyakorlatban a szigorúbb másolás igényét jelenti. A „valódi” svájci házak mintájára a *Fachwerk* hangsúlyos alkalmazása, az enyhe hajlásszögű tetőzet, a felső szint lépcsőzetes kiugratása lesz jellemző a budai zöldövezetek nyaralóépítészetére, mindemellett néhány helyen elmarad a megszokott főhomlokzati faveranda is. A '70-es évektől számítva, az eklektika elterjedésével egyre inkább igény támad az ötletesebb alaprajzokra, így lassan elmaradozik a klasszicizmusra jellemző főhomlokzat-centrikusság, és az épület többi homlokzata is nagyobb figyelmet kap.

Az 1870-es évek utáni villák homlokzatosztása és térhatása leplezésének érdekében gyakran megtörik az alaprajz szigorú négyszög formáját, levágják az épületsarkokat, megkettőzik az ablaknyílásokat, valamint mindezeket sarokarmírozással emelik ki.

Bartholy Eszter írása alapján nyomon követhető, hogyan jut el a svájci stílusú villaépítész a klasszicizmusból kiindulva a romantika festőiségén át a historizmus egyre lineárisabb dekorativitásához, mely aztán a szecesszió eljövételét alapozza meg.

E rövid kis kitérő, mely a budapesti zöldövezetek svájci típusú építészetének XIX. századi fejlődését igyekezett összefoglalni, megelőlegezi a következő fejezetet, mely Pákei Lajos néhány villa- és lakóház tervének ismertetését tűzte ki céljául.

Urmánczy-villa, Borszék

Az Urmánczy Nándor (Maroshévíz, 1868. október 1. – Maroshévíz, 1940. október 31.) országgyűlési képviselő, író számára 1891-ben tervezett villa a borszéki üdülőtelep hangulatához illően a „svájci” stílus képviselője. (1. kép) Ehhez hasonló sajátos megoldással találkozunk még az ugyanebben az esztendőben, szintén Borszékra tervezett Szász Domokos villája, valamint az építész kolozsvári lakóháza esetében is.

Az épület oldott, kötetlen komponálásmódról árulkodik. Bármilyen perspektívából nézzük homlokzatát, minduntalan feltűnik egy-egy új elem, egy torony, egy íves, zárt erkély, egy veranda. Mind ez, mind a természetes anyagok, a fa használata – mely a homlokzatokon is megmutatkozik – a lakóépület alkalmi használatra utaló funkcióját mutatja: üdülésre, kikapcsolódásra szolgál, távol a város porától és zajától, a természetbe ágyazva.

A keleti homlokzaton kap helyet a torony, mely egy csigalépcsőt rejt magába, valamint ugyanitt rálátást nyerünk a féloldalasan elhelyezett, elegáns, íves rámpára, melyből egy lépcső vezet fel a verandához. Ahogy az épület többi sarka esetében, a

1. kép. Urmánczy-villa.
Magántulajdon

torony szöglei is sarokarmírozással vannak ellátva. A torony legalsó szintjén két apró ajtónyílás látható, mely talán cselédbejáróként szolgált. Az első szinten két egyenes záródású, szegmensíves szemöldökpárkányban végződő ablaknyílás található. Az első emeleten, melyet párkány választ el a földszinttől, egy-egy kettős kapcsolt tolóablak látható, ami egy pilaszteres, félköríves, konzolos lezárású falfülkét vesz közre, mindezt egy timpanonos szemöldökpárkány zár le. A torony második emeleti részén mutatkozik meg igazán a fachwerkes jelleg: díszítő jellegű andráskereszt, valamint átlós alakzatban elhelyezkedő fagerendák teszik a felső szintet igazán rusztikussá. Mindezek mellett egy kis optikai csalást is megfigyelhetünk: a földszinti, kisméretű bejáróktól kezdődően mind méretben, mind számban növekednek az ablaknyílások – igaz ugyan, hogy az első emeleti két ablak között egy falfülke húzódik, viszont ezzel az elegáns megoldással az alatta lévő két ablak és a legfelső három nagyablak közti átmenetet fedte el az építész. A tornyot karcsú, csonka toronysisak koronázza, egy apró manzárdablakkal és finoman megmunkált kovácsoltvas díszítéssel a tetején.

A déli oldalról nézve a rámpás feljárót láthatjuk, amint a veranda toszkán félkörív árkádjaihoz, majd a neoreneszánsz, tört timpanonos bejárati ajtóhoz kalauzolja az arra látogatót. Az emeleti részen mindez egy íves, nyitott erkélyként záródik le.

Középen, rizalitként kiugratott épületrészben található az ebédlő, valamint az emeleti ún. „férfiszoba”.

Az épület nyugati oldalán egy lépcsőfeljárós, kisebb veranda, illetve egy kisebb torony szolgál az újdonság erejével. A zárt veranda fölött az emeleten balusztrádos terasz található. A kis torony alsó szintjén egy szegmensíves ablak világítja meg a szalont, az emeleten viszont íves, zárt erkélyben folytatódik, mely három félköríves, pilaszteres, konzolos záródású ablakával kedvezőbb fényviszonyokat biztosít az emeleti szobának. Mindezt egy kacsaringós toronysisak, valamint egy kovácsoltvas, lándzsás tetődísz koronázza.

Az északi oldalról egy újabb kiugratott épületrész figyelhető meg, melyet szintén változatosan oldottak meg. Az első szinten egy zárt veranda található: egyenes záródású, négyes osztású ablakait középen dór pilaszterek, fent pedig egy, a három ablakot átívelő lunetta kapcsolja össze. Az emeleten már nyitott, baluszteres terasról beszélhetünk, melynek posztamensein egy-egy vázadísz található.

Középen található az üveg bejárati ajtó, mely annyiban különbözik a szintén egyenes záródású ablakoktól, hogy azok egyenes, profilozott szemöldökpárkánya helyett timpanon koronázza.

A tető alatt az épület teljes egészében, a favázás építészetre jellemzően andráskeresztes fadíszítés fut körbe, melynek egyben a kissé kiugratott ereszt alátámasztó funkciója is van.

Igen szerencsés és tanulságos módon a fennmaradt alaprajzokon Pákei nemcsak a helyiségek funkcióját tüntette fel – ami a korszakban nem volt különösen bevett szokás –, hanem a bejáratról kezdődően a feltárulás útvonalát is beszámozta. A földszinten két helyen lehetett bejutni a villába: az íves rámpás verandáról nyíló bejáraton, valamint az északi oldalon lévő kisebb verandán keresztül, ezzel a megoldással is egy kissé közelebb hozva a természetet a villához. Nyilvánvalóan a délkeleti bejárat számított a reprezentatív főbejáratnak. Innen egy előtéren, majd egy ún. közlekedőn keresztül az ebédlő szobába lehetett jutni, majd a számozást követve, az óramutató járásával egy irányban lehetett körbemenni a földszinti helyiségekben.

A villában egy ebédlőszoba, öt nappali tevékenységre szolgáló helyiséget (három szoba, egy szalon, egy férfiszoba), három kisebb, praktikus hálófülkét, egy hálószobát, valamint két-két verandát és teraszt helyeztek el. Az alaprajz jellege magából a funkcióból adódik, és nem rendelődik alá a homlokzati felosztásnak, inkább a homlokzat alkalmazkodik hozzá.

A napjainkban Borszékra látogatók sajnos hiába keresnék az Urmánczy család villáját, de az üdülőtelep hajdani tündöklésére is csak néhány apró jel utal. A villát a kommunista rezsim alatt államosították, majd az 1970-es években tűzvész áldozata lett. Alapjait, kő csigalépcsőit még megtalálhatjuk, viszont egy „Omlásveszély” feliratú tábla távolmaradásra inti az óvatlan arra tévedőket.

Szász Domokos villája, Borszék

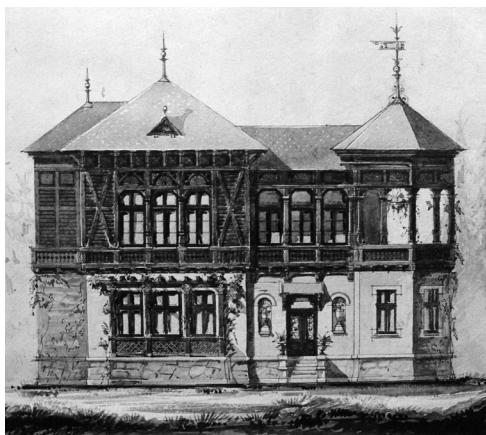
Szász Domokos (Nagyenyed, 1838. május 25. – Kolozsvár, 1899. január 8.) az erdélyi református egyházkerület, valamint a magyarországi protestantizmus kiemelkedő alakja. Kolozsváron az Erdélyi Múzeum-Egyesület alelnöke, fontos szerepet játszik a Teológiai Akadémia megalapításában, 1885-től református püspök. Pákei Lajos 1891 decemberében tervezte részére a borszéki villát, melynek tervei a kolozsvári Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárában őrzik.¹¹

Az épület a svájci stílust képviseli, de nem maradhatnak el a historizmus formavilágából származó elemek sem: a falfülkék, urnadíszek, baluszterek, toszkán pilaszterek vagy az oszlopok. **(2. kép)**

Bár az épület alaprajza egy négyzet alakú alaprajzra írható rá, mégsem kelt kubusos hatást, az épülettömb ki- és beugrásainak, tornyainak, verandáinak, megtört tetősíkjának játékos elrendezéséből adódóan bármely oldaláról valami újdonsággal szolgál a szemlélődő számára. Mindezek mellett a természet állandó jelenléte jellemzi az épületet: a lépcsőbejárat kővázáiba ültetett virágoktól kezdődően, a pergolára felfutó indákon át a sokszögű torony ablakain keresztül látható, falról lógó virágos kaspókig, az épület mintha az őt körülvevő természet szerves része lenne.

A főhomlokzat észak-nyugati tájolású. Jobb sarkában egy hatszögű torony található, emellett helyezkedik el a főbejárat, melyhez lépcsőfeljáró vezet fel, bejáratát kővázák díszítik és két kőurnát tartalmazó félköríves falfülke övezi. Ettől balra egy háromtengelyes, enyhén kiugratott sarokrízalit található, melynek alsó szintjén farácsos korlátú veranda kapott helyet.

Az épület talapzata rusztikázott, míg az első szintet sima falazat borítja. Egy-

2. kép. Szász Domokos villájának terve.

Fotó: Pásztohy Júlia

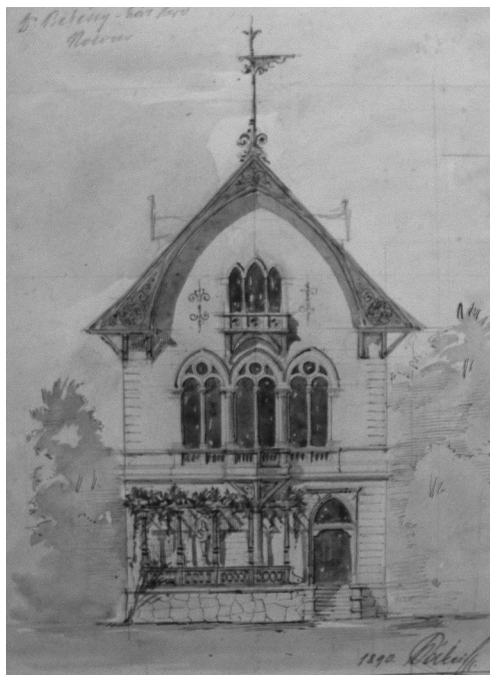
szerű, négyosztatú, felülvilágító, fakeretes ablakok nyílnak rajta. Az övpárkánytól kezdődően a teljes első szint fával burkolt, néhol andráskeresztes díszítésű.

Az emeleti ablakok könyöklőpárkányának vonala alatt egy balusztrádokat imitáló, dekoratív, lombfűrészelt deszkasor fut körbe az épületen. Az ablakok szemöldökpárkánya fölött félkörívben faragott fából készült palmettadíszek láthatók. A kontyolt nyeregterető az épület alaprajzához alkalmazkodik, csúcsain kovácsoltvas díszekkel, a torony csúcsán pedig finoman megmunkált kovácsoltvas szélkakassal van kiegészítve.

Az épület komplex jellege az alaprajzból is kiolvasható – a négyzet alapot minduntalan megtöri egy-egy veranda, pergola, lépcsőfeljáró vagy torony. A bejáraton belépve egy előtérbe érkezünk, mely aztán két irányba ágazik: egyenesen továbbhaladva egy lépcsőhöz érkezünk, mely az emeleti, toronyban található vendégszobához vezet; balra térve pedig egy tágas nappaliba érünk, melyen keresztül aztán az ebédlőhöz, hálóhoz vagy a verandához juthatunk.

Dr. Békéssy Károly lakóháza, Kolozsvár

Az 1890-ben elkészült ház tervei semelyik eddig bemutatott házhoz sem hasonlíthatóak. (3. kép) Talán az egyetlen ismétlődő motívum a csúcsíves keretbe foglalt félköríves ikerablak, melyhez hasonlóval a görög katolikus egyház kolozsvári, Jókai utcai házáról készült Pákei-terveknél találkozhatunk.¹²

3. kép. Dr. Békéssy Károly házának terve.
Fotó: Pásztohy Júlia

A homlokzat, bár vízszintesen is tagolt, határozottan függőleges hatású, nyúlánk. A neogótikus, a népies, valamint a svájci stílusú elemek ötvözésével szinte meseszerű, eklektikus hatást nyújt. Az épület kőtalapzaton nyugszik, a földszinti veranda vonalától kezdődően azonban sima falazatú, melyet csak a sarokarmírozás és az oromzati részen falba karcolt népies motívumok törnek meg.

A földszint Pákei svájci stílusban épült villáihoz hasonló: egy kis lépcső vezet fel a csúcsíves bejáratú ajtóhoz, ettől balra pedig a fából épült baluszteres, borostyánnal befuttatott verandával találkozhatunk, melynek falában egy kis, félköríves falfülkébe foglalt női büszt rejtőzik.

Az első emeletet övpárkány választja el a földszinttől. Szimmetrikusan elhelyezve három, kora gótikára jellemző, csúcsívben végződő félköríves ikerablak található, melyek könyöklőpárkánya baluszterekkel képzett. A főtengelyben

található középső ablak fölött egy enyhén kiugratott, miniatűr díszerkély található, három kisméretű, csúcsíves ablakocskával.

Az épület háromszög tetősíkja is csúcsíves deszkaoromzattal egészül ki, kétoldalt és legfelül faragott népi motívumokkal díszítve. Mindezt egy dekoratív, kovácsoltvas szélkakas koronázza.

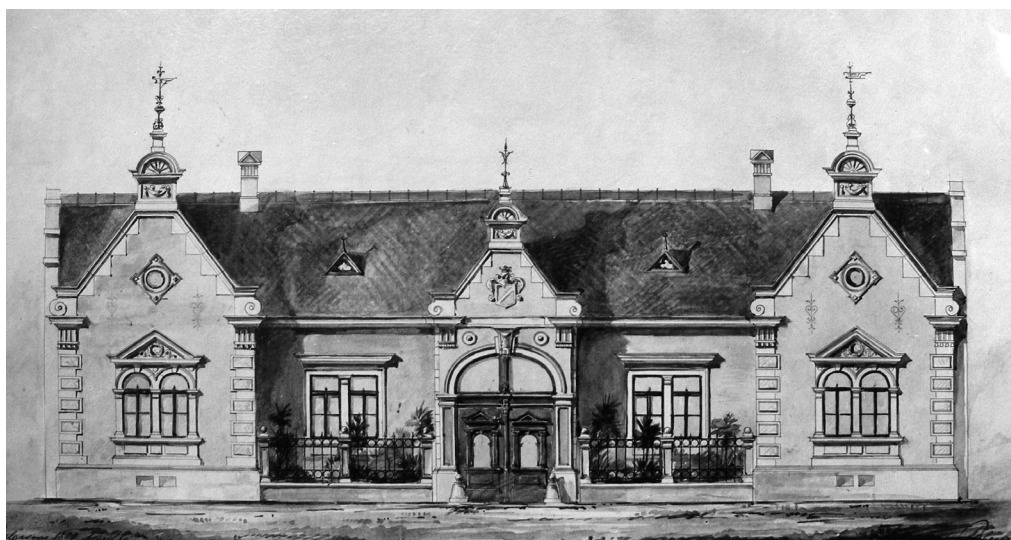
Várfalvi Nemes János lakóháza, Erzsébetváros

Erzsébetváros Segesvár és Medgyes között elhelyezkedő kisváros. Pákei Lajos ide tervezte várfalvi Nemes János lakóházát, ami az építész azon művei közé sorolható, melyeknek mind alaprajzi, mind homlokzati rendszere szimmetrikus elrendezésű. **(4. kép)**

Az épület historizáló stílusban épült, de homlokzatán a neoreneszánsz és neobarokk formák mellett népies jellegű díszítések is feltűnnek. Homlokzatképzése szimmetrikus, öttengelyes, két sarokrizalittal és egy, a főtetelyt kiemelő rizalittal képzett.

Az egyszintes épület lábazatát a két szélső tengelyben két téglalap alakú, valószínűleg a pincehelyiség megvilágítására szolgáló ablaknyílás töri meg. Az oldalrizalitok sarkait dekoratív sarokarmírozással nyomatékosítják, melyek a koronázópárkány alatt guttás–triglifes díszítésben záródnak, pilaszter érzetét keltve így az armírozásnak. A sarokpillérek tengelyeiben egy-egy neoreneszánsz, félköríves kettős ikerablak található, melyeknek keretszárai egyszerű pilaszterek, a félköríveket konzolok koronázzák, ezeket profilozott, timpanonszerű neoreneszánsz szemöldökpárkány zárja le.

A középső rizalitban található a kétszárnyú, fa bejárati ajtó. Szárnyain két félköríves üveglak, amit pilaszteres és timpanonos neoreneszánsz keretbe foglaltak. Az ajtó felső félkörívét üveggel képezték ki, hogy ezáltal a loggia jobb megvilágítást kapjon. A koronázópárkány alatt ugyanazzal a guttás–triglifes megoldással találkozhatunk,

4. kép. Várfalvi Nemes János lakóházának terve. Fotó: Pásztohy Júlia

mely a sarokrízalitok esetében is feltűnt, a falsík dekorativitását továbbá tárcsadíszek hangsúlyozzák. A páros tengelyekben egy-egy egyenes záródású, pilaszterekkel osztott ablaknyílás található, melyek szemöldökpárkányát neoreneszánsz profilozás emeli ki.

A rízalitok csonka háromszögű oromzatban végződnek, felső csúcsukat girlandokkal és virágmotívummal díszített barokkos díszek törik meg. Tetejükre finoman megmunkált kovácsoltvas szélkakas került. A koronázópárkány folytonossága a rízalitoknál megtörik, csak a sarokarmírozások fölött lelhető fel, fölötte volutás megoldással. A két sarokrízalit oromzatát szögletes keretbe foglalt körablakok, valamint a vakolatba karcolt, vagy sgraffitós megoldással felvitt népies, szívmotívumos díszítmények törik meg, míg a középső tengelyben egy balharánt szalagos címerpajzs díseleg.

A csonkakontyolt nyeregtető követi az épület alaprajzát, a páros tengelyekből szimmetrikusan kisméretű manzárdablakok nyílnak háromlevelű lóherét formázó ablaknyílásokkal. Két kémény is kiemelkedik a tetősíkból, szintén szimmetrikus elrendezésben, csúcsán kannelurázott és timpanonos díszítéssel.

A ház U alaprajzú, szimmetrikus elrendezésű, ami a főhomlokzaton is megmutatkozik. A főhomlokzat középső tengelyéből nyíló bejárat egy kis loggián átvezet egy fedett folyosóhoz, ami egy téglalap alakú verandás udvarra nyílik. A verandára érve jobb- és baloldaltól lehet az előszobába, majd a különböző helyiségekbe jutni. Míg a jobb oldali épületszárnyban a lakószobák és az ebédlő található, addig a bal szárnyban a nappali, a szalon, a hálószoba, a férfi dolgozó és egy kis méretű ebédlő kapott helyet. Bár az alaprajz kissé alárendelődik a főhomlokzat szimmetriájának, mégsem megy a kényelem, a tágasság és a fényesség rovására.

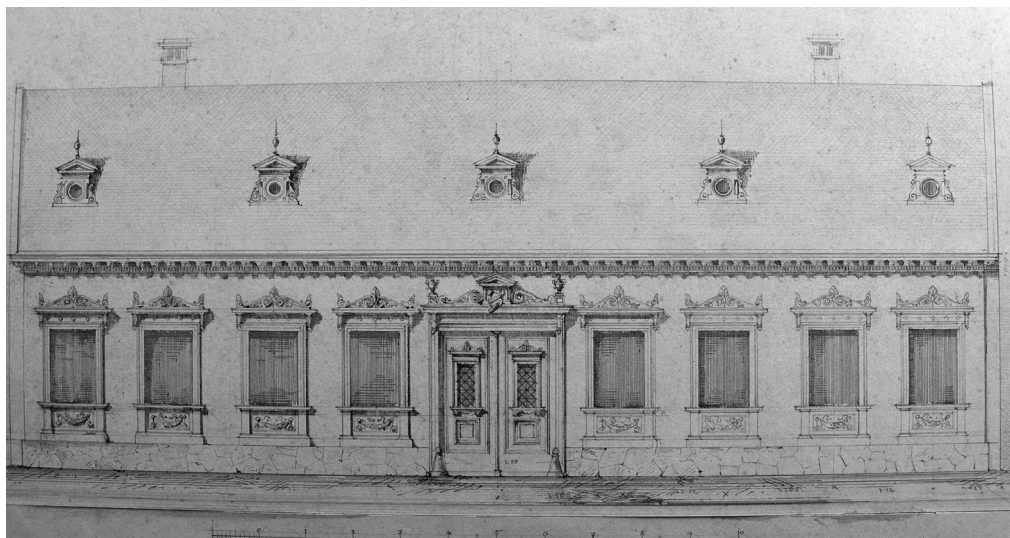
Ismeretlen lakóház terve

A kilenc tengelyes, egyszintes épület Pákei „klasszikus”, historizáló alkotásai közé sorolható. **(5. kép)** Az épületről sajnos csak homlokzati tervek maradtak fenn.¹³

A főhomlokzat vízszintes tagolású, szimmetrikus elrendezésű. Fő eleme a közép-tengelyben található díszes, két és fél méter széles bejárat. Az alacsony kváderezett talapzat fölött helyezkedik el a nyolc egyszerű profilozású ablak, melynek könyöklőpárkánya alatt egy-egy toszkán pilaszter által közrefogott füzérdísz található, míg enyhén kiugró, egyenes záródású, konzolokkal alátámasztott szemöldökpárkányukat volutás-akantuszleveles stukkódíszek hangsúlyozzák.

A kétszárnyú, kazettás fa ajtón egy-egy vasrácsos ablaknyílás található, konzollokkal alátámasztott könyöklőpárkánnyal, szemöldökpárkánya fölött pedig az ablakok szemöldökének megoldásához hasonló, de egyszerűbb, volutás díszítéssel. A kapu két oldalán kerékvető emelkedik. Egyenes záródású szemöldökpárkánya kiugratott, gyámmokkal alátámasztott. Szemöldökpárkánya fölött a sarkoknál egy-egy kő urnadísz, míg középen, egy timpanonnal lezárt falfülkében címerpajzs található, s mindezt volutás díszek kötik össze. A dekoratív koronázópárkány szintén gyámmokkal alátámasztott, triglifekkel képzett.

A tetőt öt timpanonos lezárású, volutás körablak teszi még festőibbé. A földszintes épülethez hasonló elrendezésű homlokzatokkal gyakran találkozhatunk bármelyik

5. kép. Ismeretlen lakóház homlokzati terve. Fotó: Pásztóhy Júlia

XIX. századvégi erdélyi kisvárosi környezetben, legtöbbször ismeretlen építész alkotásaként. Ami Pákei alkotását a többitől megkülönbözteti, az a sima falazatok és csipkeszerűen díszített ablak- és ajtónyílások ritmikus váltakozása, ami klasszikus eleganciájú homlokzati összhatást nyújt.

Következtetések

A fentiekből világossá válik, hogy két típus különíthető el Pákei Lajos villaépítészetében: egy oldottabb tömegkezelésű, természetes anyagokat alkalmazó, természetközeli, bensőséges hangulatú, romantikus stílusú épülettípus, amit nyaralónak, alkalmi használatra terveztek, valamint felfedezhető egy historizálóbb, szimmetriára törekvő típus, melynek általános érvényű jellemzője a sarok- és középrizalitok, a páratlan számú tengelyek, a sarokarmírozás használata, bár néha ezekkel párhuzamosan népies elemeket is felfedezhetünk bennük. Ez utóbbi típusúakat jellemzi továbbá az, hogy kisvárosokban vagy falvakban fordulnak elő, és állandó használatra szánták őket.

Az együttesen romantikus stílusúként meghatározott villák esetében több művészettörténeti korszak stílusjegyei élnek párhuzamosan egymás mellett. A neogótika, a neoreneszánsz, a „svájcias” és népies stílusokból kölcsönzött elemek ötvözésével, valamint az oldott, plasztikus tömegkezeléssel gyakran festői látvány tárul szemünk elé.

Kijelenthetjük, hogy szigorúbb, historizáló, szimmetrikus homlokzatú épületeket Pákei csak a megrendelők kívánságára tervezett. Bár ez a stílus sem állt távol építészeti *ars poeticájától*, legtöbb esetben – ha lehetősége engedte – mégis inkább neoromantikus, főként svájcias épületeket tervezett. Mi sem meggyőzőbb érv emellett, mint saját, Majális utcai villája,¹⁴ mely esetében biztosan állíthatjuk, hogy saját ízlése és elképzelései szerint, szabadon alakíthatta ki.

Hogyha állításom helyes, egy újabb következtetést vonhatunk le Pákei építészeti elveiről: azt a tulajdonságát, mely az épület jellegéből adódóan, funkciójának megfelelően adaptálja az épületen megjelenő művészettörténeti formanyelvet. Ennek megfelelően a reprezentatív, városi középületeket, nemesi kastélyokat és palotákat historizáló, szigorúbb, szimmetrikusabb homlokzatokkal látja el, míg a főként vidéki, családi villák vagy lakóházak esetében találóbbnak érzi az oldottabb tömegkezelést, a stílusjegyekkel való játékot, a természetközelséget, intimitást. Mindez pedig már egy historizmus köntöse alá bújtatott, de mégis teljesen modernista felfogásról árulkodik.

A fentiek alapján kitűnik Pákei megújulásra, alkalmazkodásra való hajlama is. Azok számára, akik csak főbb, ismertebb középületeit, templomait, kastélyait ismerik, az a benyomásuk támadhat, hogy az építész mereven ragaszkodott a historizáló stílushoz. Reményeim szerint sikerült eloszlatni a tévhitet: nemcsak, hogy hajlandó volt, de sikerült is alkalmazkodnia a megrendelt épület környezetéből és rendeltetéséből adódó sajátosságokhoz, azaz nem ragaszkodik a jól bevált klasszikus stílusok alkalmazásához, hanem kész akár „svájci stílusban” is tervezni, vagyis lemondani az alaprajzi és homlokzati szimmetriáról a funkcionalitás, kényelem kedvéért, tehát koránt sem nevezhető merev, konzervatív személyiségnek.

Jegyzetek

- 1 Jelen tanulmány bővebben, részletesebben elérhető: Pásztohy Júlia azonos című MA szakdolgozata, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Történelem-Filozófia Kar, Magyar Történeti Intézet, 2012. Kézirat.
- 2 *Budapest Neoreneszánsz Építészete*. Szerk. CSÁKI Tamás, HIDVÉGI Violetta, RITÓÓK Pál. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2008.
- 3 *Polgári lakáskultúra a századfordulón*. Szerk. HANÁK Péter. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1992.
- 4 BARTHOLY Eszter: *A villaépítkezés történelmi stílusai a kiegyezéstől az I. világháborúig*. Szakdolgozat, ELTE BTK, Művészettörténeti Intézet Könyvtára, 1979; GÁBOR Eszter: *Tornyos villák a városligeti fasorban*. In: *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére*. Szerk. VADAS Ferenc. Budapest, Hild-Ybl Alapítvány, 2004. 209–217; VUJINOVIC, Gordana: *A palicsi villák létrejötte, fejlődéstörténete és transzformációja*. In: *Létünk*, XVIII. évf. (1988) 2. sz. 332–366. WINKLER Gábor: *Lóverek, lóverházak Sopronban*. In: *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére*. Szerk. VADAS Ferenc. Budapest, Hild-Ybl Alapítvány, 2004. 379–396.
- 5 SZENTKIRÁLYI Zoltán: *Az építészet világtörténete*. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadványai, 1980. 303.
- 6 SÁRMÁNY-PARSONS Ilona: *Villa és családi ház*. In: *Polgári lakáskultúra a századfordulón*. Szerk. HANÁK Péter. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1992. 181.
- 7 WINKLER, 2004. 379.
- 8 BARTHOLY, 1979.

- 9 GÁBOR Eszter: *Az Andrássy út körül*. Budapest, Osiris Kiadó, 2010.; GÁBOR, 2004. 209–217.; Uő. *Polgári villák a dualizmus korában Magyarországon. Műemlék lakóházak*. Az Egri Nyári Egyetem előadásai, 1994. június 21–28. Budapest, Egri Nyári Egyetem Intéző Bizottsága, Heves Megyei TIT – Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1995. 64–71. skk.
- 10 BARTHOLY, 1979. 14.
- 11 Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár, Pákei hagyaték, VII. A. (Arhivele Eparhiei Unitariene din Transilvania, Cluj Napoca)
- 12 Ma: Napoca utca.
- 13 Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár, VI B. (Arhivele Eparhiei Unitariene din Transilvania, Cluj Napoca)
- 14 PÁSZTOHY Júlia: *Pákei Lajos villa- és lakóházépítészete*. Szakdolgozat, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Történelem-Filozófia Kar, Magyar Történeti Intézet, 2012. 24. Kézirat.

Képjegyzék

1. kép. Urmánczy-villa
Korabeli képeslap
Borszék, 1891. október
[Forrás: <http://kepeslapok.wordpress.com/2011/03/17/borszek/>]
2. kép. Szász Domokos villájának terve
1891. december
[EUEGY, Pákei hagyaték, VII. A. Fotó: Pásztohy Júlia]
3. kép. Dr. Békéssy Károly házának terve
1890
[EUEGY, Pákei hagyaték, VII. A. Fotó: Pásztohy Júlia]
4. kép. Várfalvi Nemes János lakóházának terve
1889. április
[EUEGY, Pákei hagyaték, VII. A. Fotó: Pásztohy Júlia]
5. kép. Ismeretlen lakóház homlokzati terve
[EUEGY, Pákei hagyaték, IV. B. Fotó: Pásztohy Júlia]

The Villa- and Town House Architecture of Lajos Pákei

Lajos Pákei (1853–1921) was one of the most prestigious architects at the time of Austro-Hungarian Monarchy in Kolozsvár (today Cluj Napoca, Romania). He began his studies in 1872 at the Royal Joseph University in Budapest, then in 1873 he signed up to the Polytechnic in Munich. Three years later he decided to attend the Vienna Academy of Fine Arts, where he became disciple of Danish architect Theophil Hansen. During his stay he also attended Hansen's special workshop, he contributed to the design of

the Parliament Building. After completing his studies he moved back to his hometown where he became chief architect, professor and active member of society.

The paper brings into focus the various villa- and town house plans of the architect, which can be found throughout the whole region of Transylvania. The above mentioned plans can be divided into two main categories: the first type shows the influence of historicism, while the second type represents a unique mixture of Swiss chalet style, influenced by the chalet architecture of Switzerland, with elements borrowed from the Hungarian vernacular architecture and also from Neo-Renaissance and Neo-Baroque. It is particularly interesting the way how these different sources of inspiration can live and blend harmoniously together, creating something picturesque and new.

In summary it can be said therefore that despite the fact that this style was not far from his architectural principles, the villas and town houses designed under the influence of historicism – with its straight symmetrical façades – were designed only at the request of customers. On the other hand, whenever he had the possibility for his creative freedom, he always chose to design in Swiss chalet style. The most convincing testimony to this statement is Lajos Pákei's own family house in Kolozsvár with its decorative carvings, exposed wooden construction beams and picturesque balconies.